

УДК 343.122(477)

С.В. ДАВИДЕНКО, канд. юрид. наук, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ПОТЕРПІЛОГО В СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ ЗА Ч.3 СТ.349 КПК УКРАЇНИ

Ключові слова: процесуальний статус потерпілого, особлива процедура судового розгляду, скорочене судове слідство

В умовах побудови демократичної, соціальної, правової держави надзвичайно актуальною для науки кримінального процесу і практики законотворення є фундаментальна проблема забезпечення та захисту прав потерпілого в кримінальному судочинстві. При проведенні сучасної судово-правової реформи та у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України особливої актуальності набувають питання зміцнення і розширення правового статусу постраждалої від кримінального правопорушення особи, створення системи гарантій прав людини з метою своєчасного забезпечення її права на доступ до правосуддя та судовий захист, вдосконалення процесуального механізму реалізації своїх прав потерпілим. Із цього випливає, що кримінальне процесуальне законодавство має гарантувати не тільки формальне дотримання прав потерпілого, але і його активність під час як досудового розслідування, так і судового розгляду щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. На ефективне поновлення прав та законних інтересів постраждалих осіб орієнтують і сучасні міжнародні документи. Це зумовлює необхідність реформування національного законодавства з метою приведення його у відповідність із загальноприйнятими європейськими стандартами в галузі прав лю-

дини.

Проблема вдосконалення процесуального статусу потерпілої від злочину особи неодноразово була предметом дослідження наукових праць та публікацій видатних вчених і практиків дореволюційного періоду: С.В. Вікторського, М.В. Духовського, А.Ф. Коні, П.І. Люблінського, Н.Н. Полянського, А.К. Резона, Н.Н. Розіна, В.К. Случевського, Н.С. Таганцева, Д.Г. Тальберга, Л.Я. Таубера, І.Я. Фойницького та інших. Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з особливостями процесуального положення потерпілого в кримінальному судочинстві, зробили такі науковці як С.А. Альперт, В.П. Божьєв, Л.В. Брусніцин, В.В. Вандишев, Б.Л. Ващук, І.М. Гальперін, Л.В. Головка, М.І. Гошовський, Ю.О. Гурджі, К.Ф. Гуценко, В.О. Дубрівний, О.М. Ерделевський, В.А. Журавель, Л.В. Іл'їна, С.І. Кат'кало, Л.Д. Кокорев, В.О. Коновалова, О.П. Кучинська, В.З. Лукашевич, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, Л.Л. Нескороджена, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, Г.Д. Побігайло, І.І. Потєружа, Т.І. Присяжнюк, В.М. Савінов, В.М. Савицький, М.В. Сенаторов, Н.П. Сільчева, М.В. Сіроткіна, Е.Л. Сидоренко, Ю.І. Стецовський, М.С. Строгович, Т.Л. Сироїд, Л.В. Франк, Л.І. Шаповалова, С.А. Шейфер, С.І. Шимон, С.П. Щерба, В.П. Шибіко, С.В. Юношев, В.Є. Юрченко, В.М. Юрчишин та інші. Незважаючи на те, що цій багатоаспектній проблематиці присвячено чимало наукових досліджень, сьогодні залишаються не вирішеними питання стосовно особливостей процесуального положення потерпілого в судовому провадженні, а саме, на одному з етапів судового розгляду – скороченому судовому слідстві (ст.349 КПК) (за термінологією КПК – судовому розгляді). Питанням скороченого судового слідства, особливим порядком судового розгляду присвячено роботи відомих вітчизняних (Н.В. Глинської, Л.М. Лобойка, В.Л. Льовкіна, Т.М. Марітчака, І.Ю. Мірошникова, В.О. Попелюшка, Д.В. Філіна, С.Л. Шаренко та інших) і зарубіжних (О.В. Гладишевої, С.П. Грішина, В.В. Дорошкова, Т.К. Рябініної, С.В. Супруна та інших) фахів-

ців у галузі кримінального процесу. Через фрагментарність правового регулювання окремих положень даного інституту у судовій практиці виникають питання, що потребують адекватної процедури їх вирішення, оскільки відсутність останньої негативно впливає на практику застосування зазначених норм. Отже, окреслена проблема на нинішньому етапі набуває важливого теоретичного та практичного значення. Наведене свідчить про актуальність поставлених питань і необхідність вдосконалення відповідних положень кримінального процесуального закону, які закріплюють особливості функціонування цього інституту. Передбачивши статтею 349 КПК в кримінальному судочинстві України можливість існування скороченого порядку судового розгляду і визначаючи підстави та умови проведення скороченого судового слідства, законодавець водночас оминає вирішення цілої низки питань. Тому, не вдаючись до загальної характеристики, аналізу недоліків та переваг означеного порядку судового розгляду, спробуємо дослідити ці питання лише в частині забезпечення процесуальних прав потерпілого при застосуванні норм даного інституту, що і є метою статті.

Перспективним напрямком реформування та однією з найважливіших тенденцій подальшого розвитку сучасного кримінального процесу України є необхідність диференціації кримінальної процесуальної форми шляхом введення спрощених і скорочених процедур, як прогресивного засобу підвищення ефективності кримінального судочинства та оптимального вирішення завдань кримінального провадження. Метою встановлення таких правових процедур є раціоналізація та прискорення кримінального провадження при одночасній процесуальній та ресурсній економії. Разом із тим, слід зазначити, що в процесуальній науці спрощений порядок проведення судового слідства отримав неоднозначні оцінки правознавців [1, с.186]. Положення ч.3 ст.349 КПК нерідко оцінюються як такі, що суперечать правовим приписам цілого ряду норм КПК, не узгоджуються з загальними принципами кримінального проваджен-

ня та не відповідають основним конституційним засадам судочинства в Україні. Зокрема, у п.1 постанови Пленуму Верховного Суду РФ № 60 від 05.12.2006 р. «Про застосування судами особливого порядку судового розгляду кримінальних справ» рекомендується звернути увагу судів на недопустимість обмеження прав учасників судового розгляду в особливому порядку, а також обов'язковість дотримання принципів кримінального судочинства.

Будь-яке спрощення, як виключення із загального порядку судового розгляду, має здійснюватися шляхом впровадження ефективного правового механізму, який дозволяє належним чином забезпечити процесуальні права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження, тобто як за рахунок збереження та посилення передбачених законом гарантій їхніх прав, так і через створення додаткових процесуальних гарантій прав особи, втягнутої в орбіту кримінального судочинства. Ця вимога ґрунтується насамперед на положенні про те, що пріоритетним публічно-правовим обов'язком держави є забезпечення прав і свобод людини (ст.3 Конституції України). На доцільність застосування спрощених судових процедур вказано й у Рекомендації № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи від 17.09.1987 р. «Щодо спрощення кримінального правосуддя». Запроваджена у вітчизняне судочинство скорочена процедура судового слідства на сьогодні в різних формах відома багатьом країнам світу – Англії, Білорусі, Іспанії, Італії, Німеччині, Польщі, Росії, Словаччині, США, Франції, Чехії та іншим.

На початку судового слідства (за термінологією КПК – судового розгляду) головуючий з'ясовує думку учасників судового провадження про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження, про що зазначається в ухвалі суду (ч.ч.1, 2 ст.349 КПК). Визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження під час судового слідства має виключно важливе значення для постановлення законного і обґрунтованого судового рішення. За загальним

правилом обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст.94 КПК (ч.3 ст.370 КПК). Однак, згідно з ч.3 ст.349 КПК суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих фактичних обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Виходячи з вищенаведеного, фактичні обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст.91 КПК), вважаються встановленими та дослідженими в даному судовому засіданні.

Тлумачення положень ч.3 ст.349 КПК дозволяє дійти висновку, що обов'язковими умовами дотримання вимог закону при проведенні скороченого судового слідства є наступні: а) згода учасників судового провадження з обставинами кримінального правопорушення, як вони встановлені під час досудового розслідування; відсутність будь-яких заперечень щодо правильності їх встановлення з боку учасників процесу; а також їх згода на проведення скороченого судового слідства. Тобто, суд повинен щодо цього з'ясувати думку учасників провадження; б) роз'яснення судом зазначеним особам змісту фактичних обставин; впевненість суду в тому, що їх позиція щодо визнання цих обставин є добровільною; роз'яснення судом учасникам кримінального провадження процесуальних наслідків проведення скороченого судового слідства в частині неможливості апеляційного оскарження обставин, які ніким не оспоровалися в суді першої інстанції, а тому і не були досліджені відповідні докази в судовому засіданні [1, с.187]. При цьому, як відзначається в інформаційному листі ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-1446/0/4-12 від 05.10.2012 р. «Про деякі питання по-

рядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» такі роз'яснення суду та пояснення обвинуваченого, потерпілого, прокурора та інших щодо цього мають бути відображені в усіх засобах фіксування кримінального провадження.

У зв'язку з цим виникає питання щодо можливості проведення скороченого судового слідства в разі відсутності потерпілого за умови, якщо обвинувачений, його захисник та прокурор не заперечують проти даного порядку. Вбачається, що вирішення даного питання повинне ґрунтуватися на загальних засадах участі потерпілого в судовому засіданні. Відповідно до п.12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів», суди зобов'язані вживати всіх можливих заходів до забезпечення участі потерпілого в судовому засіданні. Якщо в судове засідання не прибув за викликом потерпілий, який належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за його відсутності з'ясувати всі обставини під час судового розгляду, вирішує питання про проведення судового розгляду без потерпілого або про відкладення судового розгляду (ст.325 КПК). Судовий розгляд за відсутності потерпілого (законного представника) без виклику його у судове засідання є істотним порушенням його процесуальних прав і може стати підставою для скасування вироку чи іншого судового рішення. Окреслена вимога знаходить своє безпосереднє відображення в міжнародних документах. Так, згідно з Рекомендацією № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо положення потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу» від 28.06.1985 р. потерпілий повинен бути поінформований про дату і місце проведення розгляду, що стосується злочину, внаслідок якого він постраждав. Отже, суд зобов'язаний

вжити заходів до забезпечення участі потерпілого в судовому засіданні та з'ясування його позиції щодо можливості проведення скороченого судового слідства. Вважаємо, що в чинному кримінальному процесуальному законі варто передбачити нормативне положення щодо обов'язкової участі потерпілого або його представника як одну з найважливіших умов застосування особливого порядку судового розгляду. В разі неявки цих учасників провадження в судове засідання в застосуванні прискореної процедури повинно бути відмовлено, і суд зобов'язаний прийняти рішення про проведення судового розгляду в загальному порядку [2, с.34–35; 3, с.65], як це закріплено, наприклад, у ч.ч.3, 4 ст.314, ч.6 ст.316 КПК РФ та продовжити досліджувати докази в повному обсязі. Як виключення вбачається за можливе проведення скороченого судового розгляду у відсутності потерпілого за наявності попередньо отриманої від нього письмової заяви про згоду на застосування даного порядку [4, с.175], яка обов'язково приєднується до матеріалів кримінального провадження. При особистій явці потерпілого відповідна усна заява заноситься до журналу судового засідання [5, с.16].

Що стосується впевненості суду в тому, що визнання сторонами фактичних обставин є добровільним, то воно досягається шляхом детального з'ясування в судовому засіданні їх позиції та правильності розуміння змісту конкретних фактичних обставин. Тому порушенням прав потерпілого слід визнавати ті випадки, коли суд лише запитує його думку щодо можливості проведення скороченого судового слідства [1, с.189]. При цьому потерпілий свою згоду повинен висловити у визначеній і категоричній формі. Якщо в потерпілого є законний представник чи представник, його згода має бути прийнята після консультації зі своїм представником, адже суд повинен переконатися в тому, що думка потерпілого носить самостійний, добровільний і свідомий характер [6, с.32].

Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що суд, вирішуючи питання про можливість проведення судового розгляду в

порядку ч.3 ст.349 КПК зобов'язаний встановити наявність необхідних для цього підстав і умов, а також впевнитися в тому, що потерпілий усвідомлює сутність, особливості та правові наслідки застосування нормативних положень ч.3 ст.349 КПК. При цьому в матеріалах кримінального провадження мають бути документи, що засвідчують відсутність заперечень потерпілого та підтверджують його волевиявлення, позицію щодо даного питання [7, с.16]. Водночас факт здійснення таких процесуальних дій повинен фіксуватися в журналі судового засідання, адже саме на неправильність цього документу учасники вправі подавати зауваження. Відсутність у журналі відомостей про роз'яснення змісту ч.3 ст.349 КПК є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону і однією з найпоширеніших підстав для повернення кримінального провадження на новий судовий розгляд [8, с.371].

Вивчення проблематики окресленого питання, аналіз чинного законодавства України, даних судової статистики, практики судового розгляду даної категорії кримінальних проваджень місцевих судів свідчить про незрозумілість та спірність багатьох теоретичних положень інституту, що не тільки викликає дискусії в наукових колах, але й призводить до не однакості практики застосування його норм [9, с.186]. Отже, можна констатувати, що при більш детальній розробці правової регламентації процедури скороченого судового слідства доцільним вбачається передбачити основні положення, які чітко визначають порядок прийняття рішення щодо обсягу та послідовності дослідження доказів за ч.3 ст.349 КПК, що в свою чергу перешкоджатиме зволіканню процесу та дозволить забезпечити прозорість цієї процедури. Слід наголосити на тому, що запровадження таких особливих процедур судового розгляду потребує вироблення концептуальних пропозицій і рекомендацій, спрямованих на подальше вдосконалення вітчизняного кримінального процесуального законодавства, яке регулює це питання, а також відповідної практики його застосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) : монографія / кол. авторів ; за заг. ред. : Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Х. : Вид-во Кроссруд, 2008. – 364 с.
2. Дорошков В. В. Особый порядок принятия судебного решения при согласии обвиняемого с предъявленным ему обвинением / В. В. Дорошков // Российский судья. – 2004. – № 9. – С. 32–36.
3. Халиков А. Вопросы, возникающие при особом порядке судебного разбирательства / А. Халиков // Российская юстиция. – 2003. – № 1. – С. 63–65.
4. Шаренко С. Проблемы скороченого судового розгляду кримінальної справи / С. Шаренко // Вісник Акад. правових наук України. – 2005. – № 1 (40). – С. 175–181.
5. Бурсакова, М. С. К вопросу о правовой природе особого порядка судебного разбирательства и проблемах его совершенствования / М. С. Бурсакова, А. А. Шамардин // Российский судья. – 2005. – № 10. – С. 13–16.
6. Татьяна Л. Особый порядок принятия судебного решения / Л. Татьяна // Законность. – 2003. – № 12. – С. 30–33.
7. Парфенов В. Н. Проблемы обеспечения прав и законных интересов потерпевшего при особом порядке принятия судебного решения в связи с заключением досудебного соглашения о сотрудничестве / В. Н. Парфенов // Российский судья. – 2009. – № 11. – С. 15–18.
8. Сопронюк І. Проблеми реалізації ч. 3 ст. 299 КПК України / І. Сопронюк // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XVII регіональної наук.-практ. конф. (3–4 лютого 2011 р., м. Львів). – Львів : Юрид. ф-т Львівськ. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. – С. 371–373.
9. Глинська Н. В. Поняття та критерії ефективності скороченого судового слідства / Н. В. Глинська // Питання боротьби зі злочинністю. – 2008. – Вип. 15. – С. 182–197.

Давиденко С. В. Особливості процесуального положення потерпілого в судовому розгляді за ч.3 ст.349 КПК України / С. В. Давиденко // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 105–109 [Електронний ресурс].

Досліджено специфіку процесуального статусу потерпілого в судовому провадженні, а саме, на одному з етапів судового розгляду – скороченому судовому слідстві як особливої процедури судового розгляду. Сформульовано обґрунтовані пропозиції із вдосконалення нормативного регулювання окреслених положень даного правового інституту.

***

Давыденко С.В. Особенности процессуального положения потерпевшего в судебном разбирательстве по ч.3 ст.349 УПК Украины

Исследована специфика процессуального статуса потерпевшего в судебном производстве, а именно, на одном из этапов судебного рассмотрения – сокращенном судебном следствии как особой процедуры судебного разбирательства. Сформулированы обоснованные предложения по усовершенствованию нормативного регулирования указанных положений данного правового института.

***

Davidenko S.V. Features of the Procedural Status of the Victim in the Proceedings under Part 3 of Clause 349 of the CPC of Ukraine

The specificity of the procedural status of victim in court proceedings, namely, at any stage of judicial review – the Reduction of the court proceedings as a special procedure of court proceedings Investigated. Formulated based proposals for improve these regulatory provisions of the lawfully-Institute.